

собою низинну ланкою територіального соціально-економічного устрою – адміністративний район. Особливо важлива роль районних центрів в системі сільського розселення з недостатньо розвинутою сіткою транспортних шляхів [3, 5]. Серед райцентрів представлені населені пункти різної людності, а тому їх районоутворююча роль досить різна. Якщо в Україні в цілому серед райцентрів середні, великі і надвеликі міста складають 13 %, а малі міста і смт відповідно 44 і 43 %, то у Волинській області це співвідношення наступне: 6, 57 і 37 %.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, аналіз розселенської життєдіяльності показав, що нерівномірність соціально-економічного розвитку міських і сільських населених пунктів справляє суттєвий вплив на розселенські процеси і не сприяє їх оптимізації. В той же час негативні тенденції в розвитку розселення ускладнюють можливості раціонального розміщення виробництва, слугують перешкодою для ефективного функціонування всіх ланок господарського комплексу області. Перспективами є розроблення системи стратегічного планування території Волинської області та її регіонального розвитку, а також створення сприятливих умов життєдіяльності населення в усіх її проявах.

Використані джерела:

1. Гукалова І.В. Умови, спосіб, рівень та якість життя населення: співвідношення понять // Вісник Дніпропетровського університету. Сер. географія, геологія. Дніпропетровськ, 2006. – Вип.10. – С.67–78.
2. Нагірна В.П. Територіальна структура господарства і розселення населення: ретроспектива і сучасні реалії // Укр.геогр.журнал. – 2009. – №1. – С.36–41.
3. Руденко Л.Г., Гукалова І.В. Концепція збалансованості розвитку і якість життя населення // Укр.геогр.журнал. – 2005. – №2. – С.44–50.
4. Топічів О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методика: Навчальний посібник. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.
5. Узунов В.Ф. Оцінка рівня і якості життя населення. Автореф.дис... к-та екон.наук. – Харків, 2004. – 20 с.
6. Фацевский Н.И., Палий Т.М., Немченко М.П., Старостенко А.Г. Территориальная организация жизнедеятельности населения. – К.: Наук. думка, 1992. – 136 с.
7. www.lutsk.ukrstat.gov.ua - Головне управління статистики у Волинській області.

УДК 911.3

Кравець Т.М.

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ АГРАРНОЇ СФЕРИ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Досліджено теоретичні, методичні та практичні проблеми функціональних трансформаційних процесів аграрної сфери на регіональному рівні. Проаналізовано тенденції та перспективи розвитку цих процесів у сільському господарстві Львівщини за окремими складовими трансформації. Обґрунтовано мотиви розвитку аграрної сфери.

Ключові слова: трансформація, аграрна сфера, функціональна трансформація.

Исследованы теоретические, методические и практические проблемы функциональных трансформационных процессов аграрной сферы на региональном уровне. Проанализированы тенденции и перспективы развития этих процессов в

сельском хозяйстве Львовщины по отдельным составляющим трансформации. Обосновано мотивы развития аграрной сферы.

Ключевые слова: трансформация, аграрная сфера, функциональная трансформация.

Theoretical, methodological and practical problems of functional transformation processes agricultural sector at the regional level. The tendencies and prospects of development of these processes in agriculture Lviv for individual components transformation. Grounded motifs development of agriculture.

Key words: transformation, agricultural area, functional transformation area.

Постановка проблеми. Аграрна сфера – стратегічно важлива для розвитку будь-якої держави. Україна не є винятком. Вивчення трансформацій які відбулись у цій галузі та тих, що відбуваються, надзвичайно важливі. Ми можемо прослідкувати негативні тенденції та повернути їх у правильне русло. Саме у вивченні трансформаційних процесів криється ключ до оптимального шляху виходу аграрної сфери на європейський рівень.

Аналіз публікацій. Дослідженню цих проблем і процесу трансформації аграрної сфери присвячені праці таких вітчизняних економістів-аграрників, як Ю. Губені, І. Михасюк (Львів), В. Семенов (Одеса), Р. Слав'юк (Луцьк), Малік (Київ), Б. Гладич (Тернопіль) тощо.

Вихідною інформацією дослідження є електронні дані щодо спеціалізації сільського господарства, зокрема трансформація посівних площ, а також друкована статистична інформація про розвиток аграрної сфери у розрізі окремих адміністративних одиниць Львівської області.

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є розробка рекомендацій щодо оптимізації напрямків трансформування аграрної сфери, визначення пріоритетності їх реалізації на рівні регіону. Для реалізації цієї мети необхідно дослідити динаміку функціональних трансформацій.

Результати дослідження. Аграрна сфера забезпечує життєдіяльність держави. У цьому напрямку досягти продовольчої безпеки можна за рахунок комплексного підходу, при якому аграрна політика повинна системно охоплювати сільське господарство, садівництво, виноградарство, харчову промисловість і переробку сільськогосподарських продуктів, сфери оптової й роздрібної торгівлі, виробництво засобів виробництва для сільського господарства та харчової промисловості, аграрну науку і освіту, питання комплексного розвитку сільських територій. Рушійною силою трансформації аграрної сфери Львівської області є зміна суспільно-економічного устрою держави – перехід від командної, планової економіки соціалізму до вільних, ринкових економічних відносин. У цьому контексті постає проблема реформування величезної держави. Поняття аграрна сфера широко застосовують у науці, проте як термін воно не сформоване і до сьогодні, існують поняття дотичні, суміжні, які пов'язані з аграрною сферою. На основі проведеного дослідження ми можемо запропонувати таке означення:

Аграрна сфера – це поєднання ланок господарства, діяльність яких пов’язана з виробництвом, переробкою та збутом сільськогосподарської продукції, усі аграрні відносини, соціально-культурні відносини в сільській місцевості, традиції, духовна і матеріальна культура, менталітет сільського населення, ставлення міського населення до села.

Рис. 1. Співвідношення понять дотичних до аграрної сфери

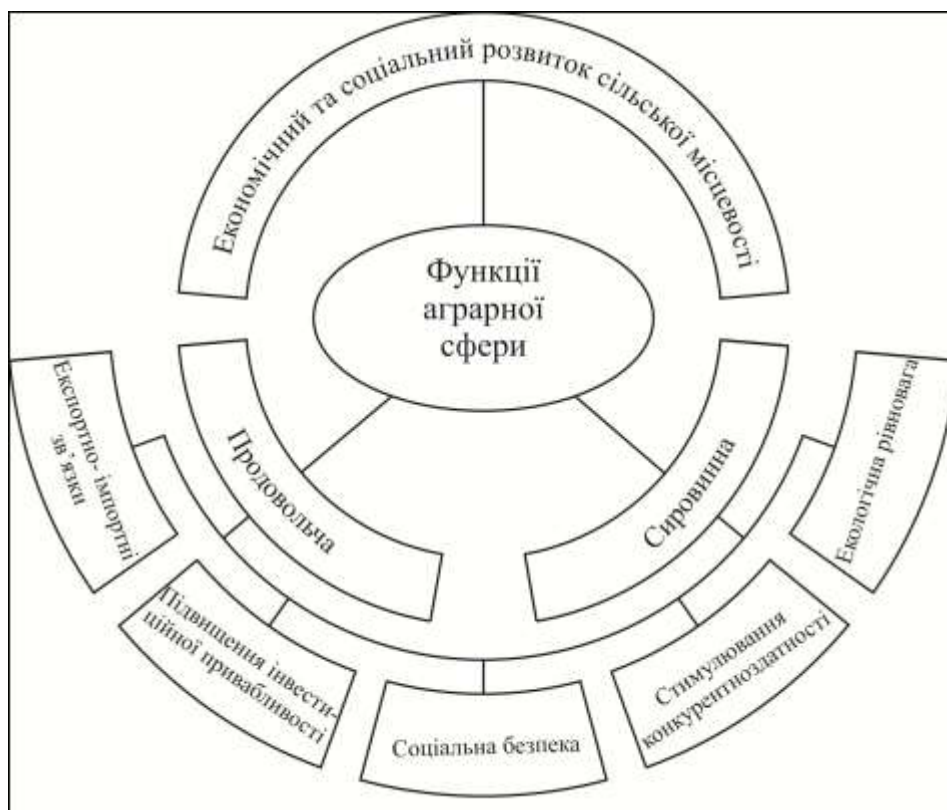

Рис. 2. Функції аграрної сфери

Аграрна сфера, як і будь-яка інша, має свої особливості, функції. Ми виділили три основні функції АС: 1) економічний та соціальний розвиток сільської місцевості – розвиток села в духовому і матеріальному плані; інфраструктури, культурних і духовних об'єктів і ін.; 2) продовольча – забезпечення населення засобами харчування; 3) сировинна – забезпечення підприємств сировиною, необхідною для виготовлення продукції. Похідними від функції економічний і соціальний розвиток сільських територій є: 1) експортно-імпортні зв'язки; 2) підвищення інвестиційної привабливості; 3) соціальна безпека; 4) стимулювання конкурентноспроможності; 5) екологічна рівновага. Аграрна сфера надзвичайно важлива, оскільки виконує функції, без яких не могло б існувати людство. Особливістю розвитку української суспільної географії на сучасному етапі є удосконалення поняттєво-термінологічного апарату. Ця модернізація є необхідною, людська цивілізація розвивається, науково-технічний прогрес також не стоїть на місці, виникають нові явища, процеси, а старі відходять в минуле. Поняття трансформації універсальне для всіх галузей, тому значну увагу йому приділили не тільки економісти, географи, а й філософи. Так, за Т.В. Подольською, *трансформація* – це процес набуття суспільством нових рис, які відповідають вимогам часу. Трансформація аграрної сфери розглядалася багатьма ученими, проте розробка визначення цього терміна ще досі незавершена. Ми пропонуємо таке розуміння цього поняття: *Трансформація аграрної сфери – суспільно-географічний процес, що характеризує історичні зміни форми, структури та системи аграрної сфери, зумовлений науково-технічною революцією, якісними змінами економічних та соціальних процесів.*

На основі типів трансформацій промислових територіальних систем В. І. Захарченка, нами було розроблено схему трансформаційних процесів в аграрній сфері. Було додано територіальні трансформації. Саме схема трансформаційних процесів В. І. Захарченка найкраще відображає всі необхідні трансформації в аграрній сфері. Її було взято за основу і пристосовано до аграрної сфери. Ми пропонуємо п'ять типів трансформацій аграрної сфери. Розглянемо – функціональну трансформацію аграрної сфери. *Процеси функціональної трансформації* тісно пов'язані з процесами структурної трансформації, оскільки структура визначає функціональні характеристики (функції, механізм та процес функціонування). Основними серед процесів функціональної трансформації є такі:

Зміна функцій підприємств аграрної сфери. Нові функції з'являються, як правило, при виробничо-структурній або системній кризі, вийти з якої без оновлення або навіть випуску нової продукції неможливо. Для цього найчастіше необхідно оновлювати й матеріально технічну базу аграрної сфери. При запровадженні нового асортименту продукції в аграрну сферу, як правило, змінюються не тільки обсяги виробництва, а й склад виробничих елементів та структура витрат.

Зміна механізму функціонування аграрної сфери. На механізм функціонування аграрної сфери, з одного боку, впливають загальні ринкові фактори (ціноутворення, конкуренція, ринкова кон'юнктура, товарно-грошові відносини), а з другого – територіальні фактори. Серед останніх важливе значення має територіальна диференціація часткових (природно-ресурсного, трудового, інфраструктурного) та інтегрального трансформаційного потенціалів ПТС. Об'єктивну оцінку і перші, і другі фактори можуть отримати через структуру витрат на виробництво. Зазначені фактори, взаємодіючи між собою, викликають *зміни у розміщенні елементів аграрної сфери.*

Зміна процесу функціонування аграрної сфери. Функціонування і відтворення підприємств аграрної сфери може відбуватись лише за рахунок підведення до них потоку ресурсів і відведення потоків продуктів і відходів. Це означає, що зміна процесу функціонування відбувається тоді, коли змінюється інтенсивність потоків речовини, енергії та інформації як всередині системи, так і між нею та зовнішнім середовищем. Зміна інтенсивності потоків на входах і виходах означає зміну *режиму функціонування*. Така зміна характеризує трансформацію елементів і динаміку зв'язків між ними через співвідношення входів і виходів за певним правилом. Її можна показати через зміну потоків між елементами та зміну їх речовинних, енергетичних, інформаційних потенціалів. У сільському господарстві – зміна спеціалізації території.

Отже, *функціональні трансформації в аграрній сфері це перш за все зміна функцій, механізму функціонування, процесів (режиму функціонування) підприємств аграрної сфери.*

У процесі трансформаційних перетворень, що відбуваються в аграрній сфері Львівській області, аграрний сектор зазнав змін функціонального характеру. Більшість цих змін позитивно вплинули на становлення ринкових відносин в аграрній сфері регіону. Можна виділити основні напрямки.

1. *Формування регіонального аграрного ринку.* Хоча він в Львівська область перебуває на початковій стадії становлення, вже сьогодні простежуються деякі риси автономності, зокрема стосовно інших регіональних ринків та польського ринку продовольства. Це можемо стверджувати на підставі аналізу динаміки цін.

2. *Натуралізація і високий ступінь продовольчого самозабезпечення населення.* Сільські мешканці значною мірою самостійно забезпечують себе не лише продовольчими сільськогосподарськими продуктами, а й у домашніх умовах здійснюють їхню переробку (випікання хліба, виробництво ковбас, консервації тощо). Поліпшення економічної ситуації населення поступово відходить від продовольчої самозабезпечуваності, збільшуючи попит на продовольчі товари промислового виробництва.

3. *Зміна аграрної спеціалізації території шляхом зміни посівних площ.*

Ринкова орієнтація практичної діяльності сільськогосподарських підприємств усіх організаційно-правових форм дозволяє виявити тенденцію структурних та функціональних змін у системах

господарювання, викликаних трансформаційними процесами в аграрній сфері. Ці зміни проявляються, насамперед, у порушенні пропорцій між підсистемами господарювання: рослинництвом і тваринництвом; тваринництво і кормо виробництво, рослинництвом і агротехнічними імперативами. Крім того, в рамках самих підсистем функціональні зрушення проявляються у необґрунтованому збільшенні посівних площ тих чи інших культур, наприклад, ріпаку, їх коливанні по роках, скорочення поголів'я молочного стада, овець, зменшенні посівних площ під кормовими культурами. Ці структурні зрушення викликали функціональні трансформації, насамперед, зміну виробничої спеціалізації.

Функціональні трансформації перебувають у тісному зв'язку з структурними, є свого роду похідними від структурних. Розглянемо функціональне трансформування у провідному секторного сектора сільського господарства області – *рослинництві*. Під впливом змін у попиті трансформувалася структура посівних площ. Власне, зміни посівних площ сільського господарства товаровиробниками є тим індикатором, що засвідчує очікувану ними ситуацію на аграрному ринку. Найбільше у структурі посівів зросла частка площ картоплі та овочів, сягнувши у 2010 р. 18 %. Таке зростання зумовлене збільшенням попиту на ці продукти. Зросла також частка зернових від 35,1 % в 1990 р. до 42,9 % у 2010 р., оскільки ця культура має стабільний попит на міжрегіональному ринку, а вирощування зернових є найрентабельнішим видом діяльності для сільськогосподарських підприємств. Нерентабельним для них є вирощування технічних культур; тому частка цих культур у загальній структурі посівних площ за 1990–2009 р. зменшилась удвічі і нині становить 4,4 %. Майже вдесятеро скоротилися посіви льону. Скорочення часток промислових культур у посівних площах, а також часток кормових (на 12 %), компенсується зростанням посівів зернових, картоплі та овочів.

У Львівській області в 2009 р. із площі 283 тис. га зібрали 683 тис. т зерна, що становить 68 % від рівня 1990 р. Останніми роками врожайність зернових загалом зростала, однак вона ще не сягнула рівня 1990 р. Промислові культури в 2010 р. вирощували на площі 38 тис. га (5,8 % усіх посівних площ Л. о.), з яких 68 % займали посіви цукрового буряка, 14 % – льону-довгунця, 18 % – олійних. Врожайність цукрових буряків протягом останніх шести років коливалось в діапазоні 160–200 ц/га (у 1990 р. – 340 ц/га). З цієї причини обсяги валового збору цукрового буряка скоротилися більш ніж утричі – від 1597 до 422 тис. т.

Льонарство втратило своє колишнє значення: якщо в 1990 р. із 24 тис. га посівних площ зібрали 14 тис. т льоноволокна, то в останні роки із посівної площі 2,0–3,5 тис. га валовий збір цього сільськогосподарського продукту не перевищував 1,5 тис. т. Однак відбулося розширення такого не зовсім типового для Львівської області виду сільськогосподарської діяльності, як вирощування олійних культур. Якщо в 1990 р. ця група була представлена лише ріпаком, якого із площі 1,6 тис. га збирали 1,6 тис. т, то до 2010 р. посівні площі олійних збільшилися до 5,3 тис. га, а валовий збір

– до 5,6 тис. га. У 2010 р. вперше було висіяно на відносно великій площі сою (488 га), і зібрано 900 т її врожаю. Для аналізу трансформації площ під зерновими культурами у розрахунку ссільських рад, ми використали коефіцієнт відносного приросту. Першочергово визначили середню площу угідь під зерновими за дванадцятирічний досліджуваний період, далі від площ під зерновими у 2012 р. відняли ті які були у 2000 р. розділили різницю несередню площу іпомножили на 100%.

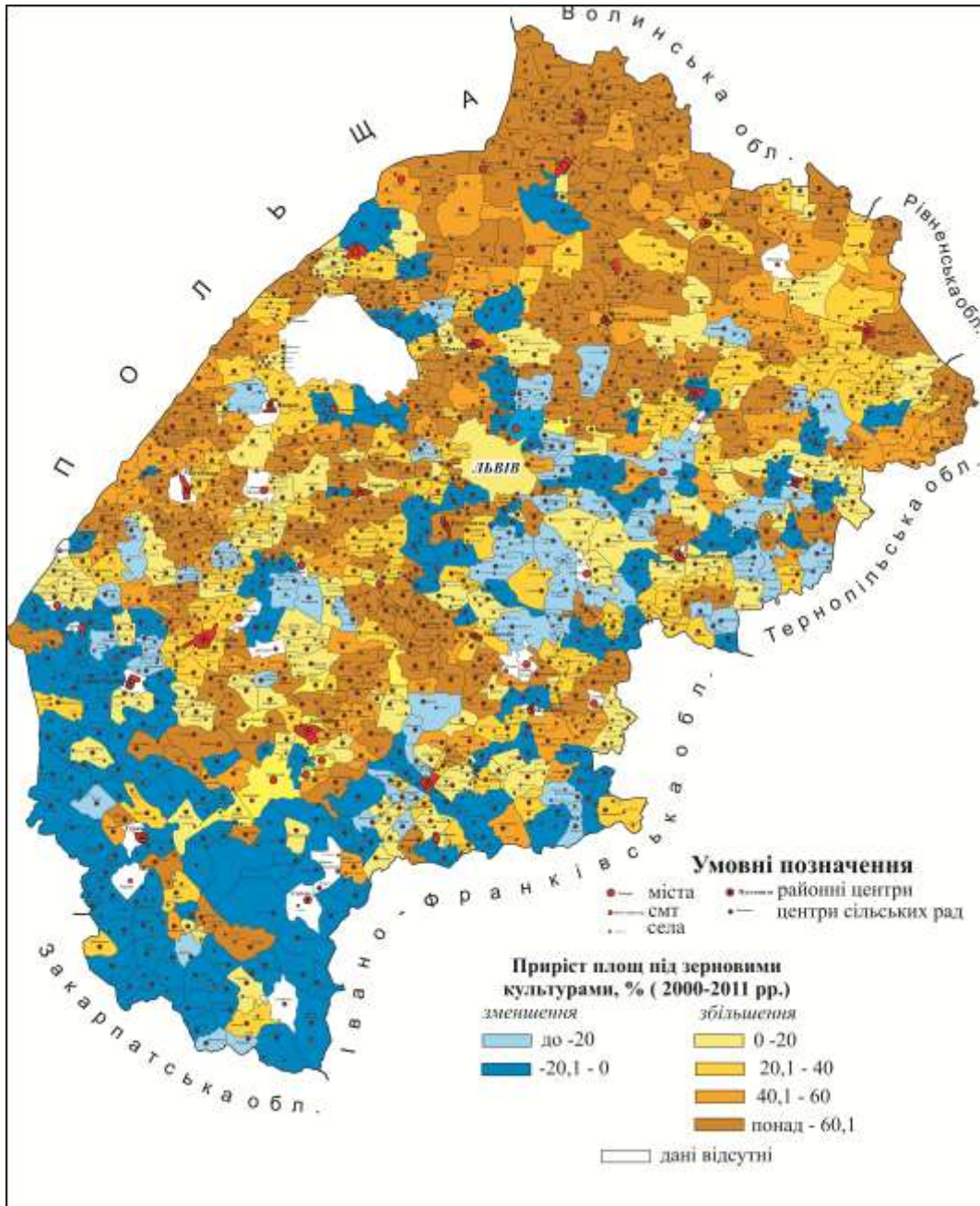

Рис. 3. Трансформація сільськогосподарських угідь під зерновими культурами 2000-2012 рр.

Як видно з рис. 3, загалом по області площа угідь під зерновими культурами збільшилася. Чітко виділяються дві смуги збільшення площ угідь % північна і перед карпатська; зменшилися посіви зернових на півдні

і в центральній частині. Така ситуація зумовлена простотою і невибагливістю вирощування зернових, можливістю за незначний період отримати прибуток.

Активно розвиваються картоплярство та овочівництво, однак в екстенсивний спосіб. Ці галузі на 95–99 % концентруються в особистих господарствах населення. В умовах складної соціально-економічної ситуації в державі картопля й овочі перетворилися на важливу складову харчових раціонів населення, тому вирощуванням цих сільськогосподарських культур займаються практично всі особисті господарства населення – від міських (дачних) до гірських. За 1990–2010 рр. площа садіння картоплі збільшилася від 82 до 102 тис. га. Останніми роками зросла урожайність картоплі.

Дещо відмінні тенденції в овочівництві: посівна площа зросла майже вдвічі – (від 11 до 20 тис. га), а валовий збір унаслідок зменшення урожайності від (175 до 147 ц / га) зріс лише в 1,6 рази (до 294 тис. т). Зменшились посівні площі овочів закритого ґрунту – від 132 до 103 тис. га. У 2010 р. при врожайності 691 ц / га в парниках Л. о. було вирощено 4,3 тис. т огірків та 2,2 тис. т помідорів.

Висновок. Отже структурні трансформації рослинництва області зумовили відповідно й функціональні: кардинально змінилася спеціалізація області: регіон став спеціалізуватися на вирощуванні зернових культур, картоплі, зменшилася частка технічних, з'явилася нова, нетипова для регіону складова – вирощування ріпаку.

Використані джерела:

1. Губені Ю.Е. Трансформація сільського господарства та села: ювілейний збірник наукових статей / [за ред. Ю. Е. Губені]. – Львів : ЛНАУ, 2010. – 420
2. Доценко Л. В. Організаційно-економічні засади функціонування дорадчих закладів з обслуговування сільськогосподарських підприємств: Автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.06.01 / Миколаїв. держ. аграр. ун-т. – Миколаїв, 2004. – 20 с.
3. Курило В.І. Адміністративні правочини у сільському господарстві України: сучасна парадигма: Монографія / За заг. Ред. В.К. Шкарупи. – К.: Магістр – ХХІ сторіччя, 2007. – 312 с.
4. Нагірна В.П. Концептуальні засади суспільно-географічних досліджень АПК України (трансформації і перспектива) / В. П. Нагірна // Київський географічний щорічник. – 2002. – Вип. 1. – С. 53–64.
5. Статистичний щорічник Львівської області за 2010 рік: У 2 ч. – Львів: Львів. обл. упр. статистики, 2011.
6. Статистичний щорічник Львівської області за 2010 рік: У 2 ч. – Львів: Львів. обл. упр. статистики, 2011.
7. Удова Л.А. Соціальні аспекти трансформації організаційної структури сільського господарства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук спец. 08.07.02 „економіка сільського господарства і АПК” / Л.А. Удова. – Київ, 2006. – 21с.

УДК 911.3

Крашеніннікова А. А.

ТЕРИТОРІАЛЬНА СТРУКТУРА ДЕМОГЕОГРАФІЧНОЇ СИСТЕМИ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Виділено ієрархічні рівні демогеографічної системи регіону в територіальному аспекті. Визначено основні системоформуючі центри на території Чернігівської